

Олексюк О. П.,
вчитель початкових класів вищої категорії
Міньковецької ЗОШ I–II ст.;
Усатий В. Д.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри лінгвометодики та культури фахової мови
Житомирського державного університету імені Івана Франка

Символіка дівочої коси в українській обрядовості

*Розпустили кучері дівчата
Ще й підвели брови для краси.
Тільки ти роби, як вчила мати,
Не обрізуй русої коси...*

Довге волосся – ознака вроди, а охайно заплетена коса – символ цнотливості, дівочої честі. Вважалося, якщо дівчина охайно стежила за своїм волоссям, то в майбутньому буде охайною і чепурною господинею. Матері вчили доньок змалку прискіпливо ставитись до своєї коси... Діти, як правило, народжуються з коротким волоссячком, а якщо дівчинка народилася довгокосою, то казали, що в майбутньому на неї чекає життя в багатстві та розкоші. З моменту першого купання починалася турбота батьків про коси дівчинки. У купіль клався гребінець, щоб волосся густішало; гроші для багатства; мед для солодкої долі, а ще калину, чебрець, руту та барвінок. Стригти не дозволялося до річного віку.

Коли дівчинці виповнювався рік, в її день народження проводився обряд перших пострижин. Зазвичай це робив хрещений батько. Перед ритуалом він мав голосно виголосити промову-побажання: щоб у дівчинки зростало густе волосся, щоб руса коса лягла до пояса. Перед ритуалом волоссячко спалювалося, а одне пасмо залишали напам'ять. Хлопчиків стригли часто, а дівчаткам після року коси не стригли. Матері ретельно стежили за дівочим волоссям: мили в пахучих травах, розчісували, прикрашали кіски стрічками. Згодом, коли дівчинка підростала, мама чи бабуся намагалися привчити її до самостійності. Це були чи не найперші уроки охайності і працелюбності.

Колись в Україні у всіх родин існував непорушний звичай: вставши, дівчина мусила насамперед "навести лад" на своїй голові: вмитися, розчесатися й заплести коси. Волосся, що залишалося на гребінці, спалювалося, бо вірили: якщо з нього зів'є гніздо ворона, голова болітиме. Вважалося за найбільше нехлюйство – братися за будь-яку роботу з нерозчесаними й незаплетеними косами. Про таких казали: "У неї на голові сорока гніздо звила". Перед тим, як з'явитися на людях, дівчина ретельно заплітала косу, бо знала основний народний закон: "Яка коса – така й краса", "Подивися на косу, а подумай про господиню".

У більшості регіонів України дівчинку урочисто заплітають тоді, коли їй виповниться шість років і час іти до школи. Хрещена мати заплітала волосся на голові дівчинки навхрест, беручи жмут волосся спереду, з потилиці, від правого вуха й від лівого. Сплітаючи всі чотири кінці посередині голови, хрещена промовляла: "Як зав'язую все волосся на тобі, аби трималося з усіх чотирьох

боків, так, щоб в'язалися до тебе з усіх боків парубки, дідівські сини і всі парубки у нашому краю; котрий тебе сподобає, то так би за тобою умлівав, як риба за водою". На цю церемонію збиралися близькі родичі, що з нагоди першого плетіння коси весело приспівували: "Ой це буде подобочка дівчиною ходити, та за своєю голівонькою косичку носити".

Щоденні традиційні зачіски по всій Україні були найрізноманітнішими. Зазвичай малих дівчаток заплітали в чотири коси, старших – у дві; викладали їх на голові віночком. У святкові дні волосся заплітали в одну або дві коси, що вільно спадали на плечі із вплетеними святковими стрічками. Чим дорослішою ставала дівчина, тим ретельніше доглядала за косами. У жодному разі не можна було підрізати волосся самій собі. Українські дівчата, як і всі слов'янки, завжди ходили з непокритою головою – ознакою дівочої честі. Утративши цноту, дівчина покривала свою голову хусткою (звідси походить назва "покритка"). Наші дівчата носили справжні довгі коси, до пояса. Це вважалося за одну з найголовніших ознак дівочої краси.

Довга коса – честь дівоча. Колись у наших селах парубки за негідну поведінку дівчини силоміць обрізали їй коси, і це була ганьба... У "глухих" селах дівчатка ще й досі бояться обрізаних кіс. Антося Яремчук із села Стетківці на Житомирщині, колишній "ОСТ-арбайтер", тяжко працювала в німецькій неволі, в таборі, й мусила обрізати коси. З цього приводу в своєму листі до товаришки вона писала: "Коси я тепер обрізала, бо дуже вилазили і нужда (воші) напала. Щоб мене так мама побачили таку, з обрізаними косима, то не знаю, що б вони мені сказали б?"

На відміну від дівчат, українські жінки завжди ходили з покритою головою. На другий же день після весілля жінці "покривали" голову з відповідним обрядом, і вже після того ходити "простоволосою" або "світити волоссям" вважалося непристойним. Хведір Вовк згадував, що під час його антропологічних дослідів в Україні він без жодних труднощів просив якусь жінку, наприклад, оголити коліно, але коли він казав скинути очіпок, то майже завжди чув обурення і протести [2]. У грамоті князя Ярослава Володимировича за рік 1195-ий записано, що накладається пеня на того, хто зірве з жінки "повой".

Оскільки волосся заміжньої жінки завжди було закрите, то жінки в Україні не мали якихось особливих зачісок. Зазвичай вони закручували волосся у вузол і накривали голову очіпком. У деяких українських селах побутував дуже дивний звичай: молода перед першою шлюбною ніччю лягала на порозі, аби наречений її "перейшов". Це – "щоб не прийшло їй в голову бути старшою за чоловіка, щоб не хотілося їй перечити йому ні словом, ні ділом". Вона лягала ниць, лицем до долівки, затуляючи обличчя руками, і промовляла: "Переходіть". Відтепер у неї без нього – ані рота, ані вух, ані очей. Відтепер вона є його ротом, його вухами, його очима... Молодий опускався перед нею на коліна, тулився до її голови чолом, відривав її руки від лиця, підіймав на руки й таким чином переносив через поріг у хату. "На щастя, на здоров'я, на вічну злуку! – здоровили весільні батьки. – У кожній хаті по букаті, але чужі не мають те знати. Так маєте жити, щоб лиха не чинити, бо хоч через сто літ, а покинете цей світ, бо чоловік як муха: тут є, а тут його й нема, а слова зле за ним лишає, дітей – онуків його зневажає. Так бережіть свій рід від усяких бід,

бо люди бояться недоброго роду, будуть зневажати всю вашу приплоду, скажуть, який рід, такий і плід". Далі ще цікавіше: в дерев'яних ночвах омивали молоду, розплітали косу, а потім молода повинна помити ноги в цій воді своєму нареченому й витерти своїм волоссям... Так вчила доньку мати: щоб гнулася за господарем, як лоза, в долі й недолі його любила: він тебе взяв, значить, твій. Значить, усе – йому, усе – для нього.

Давно відійшли в минуле обряди та звичаї наших предків, але коли повз нас пройде дівчина з гарною косою, ми не обминемо її увагою. Поглянемо й подумаємо: "Гарні ж були наші звичаї, є щось у дівочій косі ніжне і близьке, щемливе і священне". Коса виступала тим об'єднуючим сім'ю засобом, що символізує собою вічні прагнення українців. Вона оспівана в піснях і думах, про неї склалися казки й легенди. Але це тільки деякі погляди на її роль у нашому житті.

Список використаних джерел та літератури

1. Булашевич Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях / Г. Булашевич. – К. : Довіра, 1993.
2. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології / Хв. Вовк. – К. : Мистецтво, 1995. – 336 с.
3. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу / Іларіон Митрополит. – К. : Оберіг, 1992.
4. Чубинський П. Мудрість віків : у 2-х кн. / П. Чубинський. – К. : Мистецтво, 1995.